

עורכים: פאול ריבלין, יצחק גל, ע' עורך: תרזה הרינגס, גל בוינובר

כרך 2, גיליון 4

מאי 2012

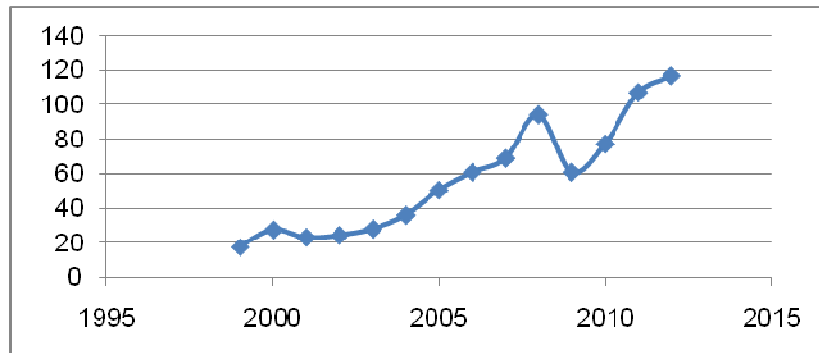
מנצחות ומפסידות בכלכלת המזרח התיכון

פאול ריבלין

כלכלת המזרח התיכון הושפעה באורח דרמטי ממספר התפתחויות באזור ובכלכלה הבינלאומית. הראשונה היא העלייה במחירי הנפט, שהובילה לזינוק בהכנסות של מפיקות הנפט. (ראו תרשים 1 ו-2)

תרשים 1

סל המחירים של אופ"ק, 1999-2012 (בדולרים לחבית)

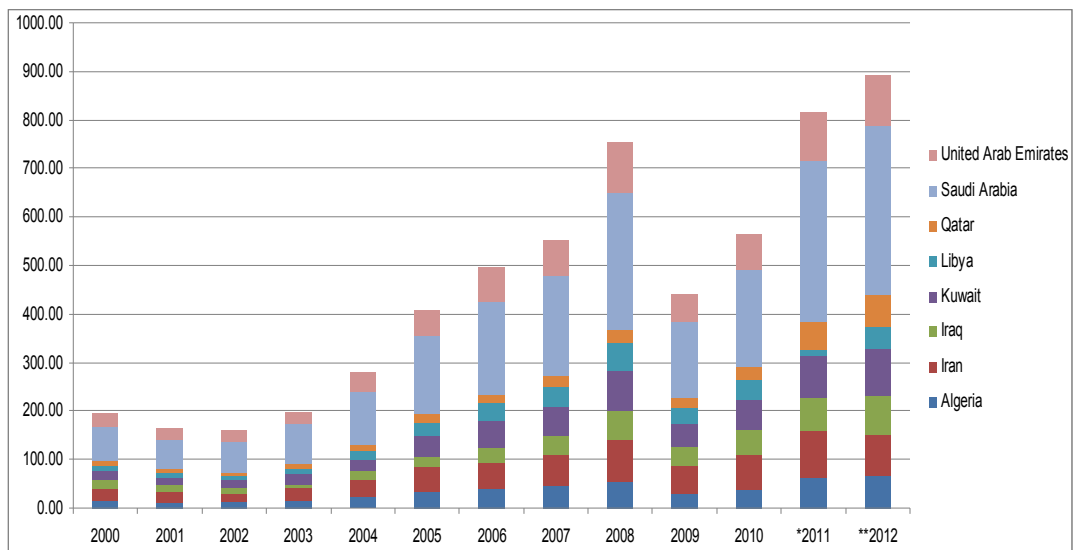
הסיבה העיקרית למחירי הנפט הגבוהים כרגע היא שיבושים בהספקה ולא בביקוש. שוק הנפט איבד יותר ממיליון חביות ליום בהספקה בחודשים האחרונים. עד 500,000 חביות ליום של נפט איראני מוסרות מהשוק כתוצאה מהשפעת הסנקציות האירופאיות וסכסוכי תשלום עם סין והודו. מתיחות בדרום סודאן ובעיות טכניות בים הצפוני, יחד עם גורמים נוספים, צמצמו את ההספקה בעוד 700,000 חביות ביום. עם זאת, הייצור הכולל של אופ"ק לא קטן. השוואת הרבע הראשון של שנת 2012 עם הממוצע השנתי של 2010 מראה עליה של 1.85 מיליון חביות ביום, או 6.3 אחוזים, בתפוקת אופ"ק.

לערב הסעודית הנתח הגדול ביותר, עם עליה של 1.5 מיליון חביות ביום (18.4 אחוזים); התפוקה בעיראק, כוית ואיחוד האמירויות הערביות גם היא צמחה באופן משמעותי, בעוד שזו באיראן צנחה ב-318,000 חביות ביום (8.5- אחוזים). עם זאת, העלייה בייצור במדינות אופ"ק לא הובילה לגידול בייצוא באותה המידה, משום שצריכת הנפט העצמית באותן מדינות, במיוחד אלה שבמזרח התיכון, הולכת וגדלה. איראן היא חברת אופ"ק היחידה שקיצצה בסובסידיות האנרגיה המעודדות צריכה. לבסוף, ישנה מתיחות באזור בשל פעילויותיה של איראן בתחום הגרעין, הגורמת לעליה במחירי הנפט ומעלה את פרמיות הסיכון. באופן אירוני, מחירי הנפט הגבוהים מסייעים לאיראן בשעה שכלכלתה נפגעת מהסנקציות.

הבנק העולמי צופה שהצמיחה הכלכלית ביצואניות הנפט במזרח התיכון תעמוד על 5.4 אחוזים בשנת 2012, בהשוואה ל-3.4 אחוזים בשנת 2011. התחזית הזו מושפעת הן מההתאוששות המהירה של הפקת הנפט בלבד והן מהירידה בתפוקה האיראנית. הצמיחה במדינות מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ (GCC) הגיעה לשמונה אחוזים בשנת 2011. לעומת זאת, כלכלות יבואניות הנפט באזור צפויות לצמוח בכ-2.7 אחוזים בלבד, בהשוואה ל-2.5 אחוזים בשנת 2011.

תרשים 2

הכנסות מנפט במזרח התיכון (במיליוני דולרים)

יצואניות הנפט מחזיקות כעת בעודפים בחשבון השוטף של מאזן התשלומים המוערכים על ידי קרן המטבע הבינלאומית ב-740 מיליארד דולר. יצרניות הנפט במזרח התיכון מחזיקות ב-60 אחוזים מסכום זה. יש להשוות את העודפים הללו, הנמצאים במגמת צמיחה, לעודף בחשבון השוטף של סין, העומד על 250 מיליארד דולר ונמצא במגמת ירידה. העודף המצטבר של יצרניות הנפט מוערך ב-4 טריליון דולר, פי שתיים מזה של סין, בעוד שהעתודות הרשמיות עומדות על יותר מטריליון דולר.

כספים רבים מושקעים מעבר לים ולא ניתנים לזיהוי בסכומי העתודות הרשמיות, וכתוצאה מכך, קיבלו תשומת לב מועטת לעומת סין.

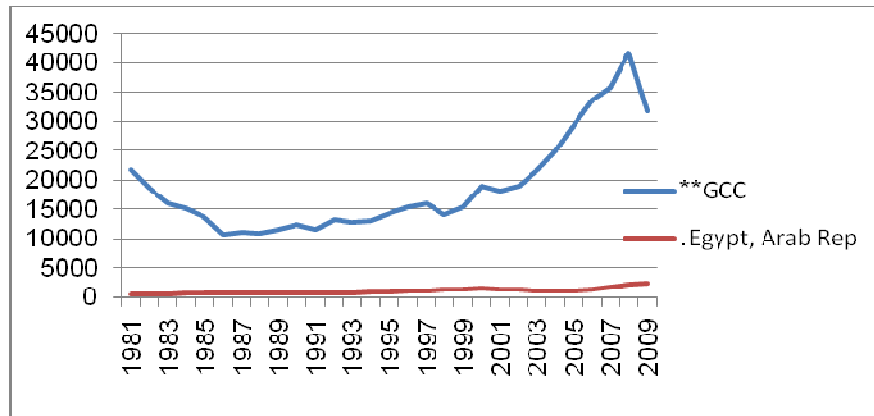
המיתון הבינלאומי צמצם את הגידול בביקוש, ובעקבות זאת גם את הרכישות וההשקעות במזרח התיכון וצפון אפריקה. עומק המיתון באירופה החמיר את המצב בשל חשיבות השוק האירופי למדינות צפון אפריקה. היצוא לאירופה מהווה כ-20 אחוזים מסך יצוא הסחורות, או כשבעה אחוזים מהתמ"ג. זהו אחוז גבוה יותר משל אסיה, אמריקה הלטינית, אפריקה שמדרום לסהרה או ארצות הברית. זהו גם מקור חשוב להכנסות מתיירות, השקעות זרות והעברות כספים של עובדים אל האזור. התיירות במזרח התיכון צמחה באופן ניכר בין השנים 2007 ו-2010, אולם צנחה בכ-20 אחוזים, בעיקר בעקבות "האביב הערבי". הכלכלה התוניסאית נפגעה קשות, וגם מצרים, מרוקו ואלג'יריה סובלות מכך.

הירידה בהעברות כספים של עובדים כנתח מההכנסה הלאומית הינה תהליך ארוך טווח, המשקף את הצמיחה של הכלכלות הערביות המייצאות כוח עבודה ושימוש גדול יותר בעובדים לא-ערבים במדינות המפרץ. השקעות זרות פסקו ובשנים האחרונות הכספים זורמים החוצה מהאזור. "האביב הערבי" האיץ את התהליך הזה.

אחת ההשפעות של עליית מחירי הנפט הייתה עלייה במחירי המזון. הקשרים בין הנפט הגולמי לבין השווקים החקלאיים התחזקו משמעותית מאז שנת 2005, ואפקט השרשור ממחירי הנפט הגולמי למחירי מוצרי החקלאות התגבר. בעוד שהעלייה במחירי הנפט לא הייתה הסיבה היחידה לעליית מחירי המזון, היא הייתה אחת מהן, ובכך היא אחד מהגורמים המרכזיים לחלוקת המזרח התיכון לשתי קבוצות: מנצחות ומפסידות.

הפער בין המנצחות והמפסידות מודגם בתרשים 3, המציג את הפער בתמ"ג לנפש בין מדינות ה-GCC ומצרים. בין השנים 2000 ו-2005, הפער עמד על 17,000-20,000 דולר בממוצע. מאז הוא התרחב לכ-35,000 דולר. יש לציין שמעריכים שהתמ"ג לנפש גדל כתוצאה מהעלייה במחירי הנפט, ובעקבות זאת הפער עם מצרים התרחב עוד יותר. התופעה הזו מייצגת את מה שאירע באזור ככלל: התרחבות החלוקה לעשירים ועניים. הפער לא נובע רק מכך שהעשירים ממשיכים להתעשר, אלא גם מכך שהעניים הופכים לעניים יותר. אחת הסיבות העיקריות לזה היא העלייה במחירי המזון.

תמ"ג לנפש במדינות ה-GCC ומצרים, 1981-2009, בדולרים

* מדינות ה-GCC הן בחריין, כוית, עומאן, קטר, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות הערביות (כוית מושמטת בשנים 1992-1994)

לפי הבנק העולמי, מחירי המזון העולמיים עלו בשמונה אחוזים מדצמבר 2011 עד מרץ 2012, בעקבות מחירי הנפט הגבוהים, תנאי מזג אוויר קשים והדרישה הגבוהה באסיה למזון מיובא. עליית מחירי המזון הייתה גורם מרכזי בהתפרצות ההפגנות ההמוניות של "האביב הערבי". הממשלות הערביות הגיבו בהעלאת הסבסוד, ובכך החמירו את מצבן הפיסקאלי. נוסף על כך, מדיניות זו מנוגדת למדיניות בה דוגלים הבנק העולמי וקרן המטבע הבינלאומית, שהם מקורות מימון פוטנציאליים חשובים ליבואניות הנפט באזור.

"האביב הערבי" ותוצאותיו השפיעו על הפעילות הכלכלית בכל המדינות שחוו חילופי משטר והתנגשויות וגם בחלק מהמדינות שלא חוו אירועים כאלה. בעקבות זאת, הפערים בין העשירים לעניים התרחבו עוד יותר. הדוגמאות הדרמטיות ביותר הן מצרים, שיש מידע לגבי ההאטה הכלכלית בה, וסוריה ותימן, אשר הושפעו על ידי העימותים הפנימיים, אך בינתיים ישנם רק ניחושים והערכות לגבי הנזק שנגרם לכלכלותיהן.

כלכלתה של מצרים סבלה מאובדן רזרבות מטבע החוץ; משיכת השקעות זרות החוצה ממצרים; בריחת הון של מצרים המוציאים כספים מהמדינה; אובדן הכנסות מתיירות וירידה בתפוקת התעשייה בגלל שביתות, הפגנות ושיבושים. במצרים ובתוניסיה, הצמיחה הכלכלית נעצרה לחלוטין; בסוריה וככל הנראה גם בתימן, הצמיחה נפגעה בעקבות האלימות. מצבה של לוב צפוי להשתפר, בהתבסס על שיקום תעשיית הנפט, אולם זה בהנחה שהאלימות במדינה לא תסלים.

ההשלכות כוללות גירעונות תקציביים גדולים יותר, מאזן תשלומים חלש יותר והאטה בצמיחה הכלכלית, ככל הנראה כולל ירידה בתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג). זה מדאיג ביותר, מכיוון

שאוכלוסיית האזור ממשיכה לגדול. במצרים, האוכלוסייה גדלה בכ-1.8 אחוזים בשנה (כ-1.4 מיליון איש) וכאשר התמ"ג לא צומח באותה המידה, ההכנסה לנפש יורדת. למעשה, המצב חמור עוד יותר משום שלמצרים, בדומה לשאר המדינות הערביות, יש שיעור אבטלה הולך וגדל וגידול מהיר של האוכלוסייה בגיל העבודה. כמויות אדירות של צעירים נכנסים לשוק העבודה בחפשם אחר משרות. בשנים האחרונות, תחת שלטון מבארכ, הכלכלה צמחה במוצע שנתי של חמישה אחוזים; כתוצאה מכך חלה עליה הדרגתית בשיעור התעסוקה. כעת משהכלכלה הפסיקה לצמוח, גם השיפור הצנוע בשוק העבודה נפסק. אתגר התעסוקה של הממשלה החדשה במצרים ובמדינות ערביות אחרות הוא עצום. במצרים כ-1.5 מיליון צעירים המגיעים לגיל העבודה מנסים מדי שנה להצטרף לכוח העבודה. שיעור האבטלה הגיע ל-12.4 אחוזים ברבעון האחרון של 2011 (התקופה האחרונה עליה נמסרו נתונים), בהשוואה ל-8.9 אחוזים ברבעון האחרון של 2010. גוף הסטטיסטיקה הרשמי של מצרים, Central Agency for Public Mobilization and Statistics (CAPMAS), דיווח שבאמצע שנת 2011, שיעור האבטלה בקרב צעירים בגילאי 18-29 הגיע ל-20.4 אחוזים. שיעור האבטלה בקרב גברים הגיע ל-11.5 אחוזים ואילו אבטלת הנשים הגיעה ל-46.4 אחוזים, בעוד ששיעור אבטלת האקדמאים עמד על 26.8 אחוזים בקרב גברים ו-55.1 אחוזים בקרב נשים. הגדרת האבטלה אינה כוללת רבים שעובדים במשרה חלקית, וכתוצאה מכך ומסיבות נוספות, סביר להניח שאבטלת הצעירים גבוהה פי שתיים ואף יותר.

באיראן, התוספת השנתית למספרם של הצעירים המגיעים לגיל העבודה ומנסים להצטרף לכוח העבודה עומדת על 1.4 מיליון. באלג'יריה, עיראק, מרוקו, ערב הסעודית וסוריה הממוצע קרוב ל-600,000 בכל אחת מהמדינות הללו. כתוצאה מכך, המדינות הערביות ואיראן חייבות ליצור 6.6 מיליון משרות בשנה רק כדי למנוע גידול בשיעור האבטלה.

הפערים ברמת ההכנסה בין מדינות ערביות עשירות ועניות גדלו. במקביל, האפשרות של עובדים מהמדינות העניות לעבוד במדינות העשירות יותר הוגבלה. בשל המיתון, אירופה אינה זקוקה למהגרי עבודה (לפחות לא בטווח הקצר); הלחימה בלוב גרמה לעשרות אלפי מצרים ותוניסאים להימלט לארצותיהם; ומדינות הנפט במפרץ הפרסי מגייסות מזה שנים עובדים מדרום ודרום מזרח אסיה, שאינם נחשבים לאיום על בטחון הפנים כמו העובדים הערבים. ליבואניות הנפט יש צרכי מימון פנימיים וחיצוניים המוערכים ב-90 מיליארד דולר בשנת 2012 ו-100 מיליארד דולר ב-2013. המשטרים האסלאמיים הנכנסים לא ניסחו תוכניות להתמודדות עם הקשיים הפיננסיים והכלכליים הללו. יצואניות הנפט באזור יוכלו לסייע להם בקלות, אך האם הן ירצו לעשות זאת, לאור חילוקי הדעות הפוליטיים בין, למשל, ערב הסעודית ומצרים (שלא לומר אלה שבין ערב הסעודית וסוריה)? התקדימים אינם מעודדים: גם כאשר היחסים היו הדוקים יותר, הסיוע לא היה גדול. האפשרות האחרת היא לבקש סיוע מארגונים בינלאומיים, דוגמת קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי. מצרים מהססת לגבי אפשרות זו כבר חודשים ארוכים, מסיבות פוליטיות. ההחלטות העומדות בפני הממשלות הנכנסות בחודשים הקרובים אינן מעוררות קנאה.